

УДК 81'2'44:81'42:82-31

Врублевська Т. В.

НОМИНАТИВНЕ ПОЛЕ КОНЦЕПТУ «ПОДІЛЛЯ» В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА: ЦІЛІСНА НОМІНАЦІЯ

У статті описано цілісну номінацію номінативного поля концепту «Поділля» в художніх текстах Михайла Стельмаха. Проаналізовано основні лексичні репрезентанти предмету концептуалізації, які формують цілісну (холістичну) номінацію концепту та похідні від них відтопонімні іменникові та прикметникові вербалізатори.

Ключові слова: номінативне поле, цілісна (холістична) номінація, ознакова номінація, партитивна номінація, вербалізатори.

В статье описано целостную (холистическую) номинацию номинативного поля концепта «Подолье» в художественных произведениях Михаила Стельмаха. Проанализировано главные лексические репрезентанты предмета концептуализации, которые формируют целостную (холистическую) номинацию концепта и производные от них существительные и прилагательные вербализаторы.

Ключевые слова: номинативное поле, целостная (холистическая) номинация, признаковая номинация, партитивная номинация, вербализаторы.

The article describes the holistic nomination of the nominative field of the Podillya's concept in the Mykhailo Stelmach's fiction works. The article analyzes the main lexical representation of the conceptualization subject which form the holistic nomination of the concept and their derivative elements expressed by nouns and adjectives.

Key words: holistic nomination, attribute nomination, partitive nomination, verbalizers.

Концепт як фундаментальне поняття лінгвоконцептології користується популярністю серед лінгвістів. Актуальними та невирішеними до кінця залишаються питання, пов'язані з етимологією терміна, його зв'язком із суміжними термінологічними одиницями, типологією та структурою. Не менш важливою є проблема вираження мовних засобів концепту в художніх текстах та побудова його номінативного поля.

Проблему вербалізації концептів у своїх наукових розвідках порушували А. Вежбицька, В. Маслова, В. Старко, О. Бабушкін, С. Воркачов, О. Селіванова, Л. Чернейко, О. Кубрякова, З. Попова, І. Стернін, В. Яковлева та інші.

Номінативне поле концептів детально описав І. А. Стернін у праці «О лингвокогнитивном подходе к языку» [4, с. 8–11]. Науковець запропонував класифікувати номінативне поле концепту на три типи номінації: цілісна (холістична), ознакова та партитивна номінації. **Цілісна (холістична) номінація** – це номінація концепту власним ім'ям, абстрактною чи родовою назвою та їхніми похідними дериватами, метафорами, евфемізмами та ін. **Ознакова номінація** концепту містить лексичні одиниці, які своїм значенням характеризують предмет концептуалізації чи його окремі ознаки. **Партитивна** номінація складається із репрезентативних, типових, упізнаних мовних репрезентантів – складових частин концепту, що актуалізують у свідомості носія мови уявлення про концепт загалом. Використовуючи цю типологію мовних одиниць, Л. М. Авдоніна проаналізувала концепт «Петербург» у художній картині світу О. Блока [1].

Актуальність наукової розвідки зумовлена необхідністю детального вивчення та аналізу номінативних полів предметів концептуалізації на матеріалі художніх творів українських та закордонних письменників.

Метою статті є репрезентація й аналіз лексичних одиниць, які формують цілісну номінацію номінативного поля концепту «Поділля» в художніх творах Михайла Стельмаха. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**, як виокремлення вербалізаторів холістичної номінації концепту «Поділля» із прозових текстів Михайла Стельмаха й опис номінативного поля концепту.

Номінативне поле концепту «Поділля» формують лексичні репрезентанти, виокремлені із текстів Михайла Стельмаха шляхом суцільної вибірки. До вербалізаторів концепту в широкому розумінні відносимо (за В. Старко) «*етимології слів, що виражають те чи інше поняття, синонімія, антоніми, коло сполучуваності, типові синтаксичні позиції, контексти вживання, семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорика, фразеологія, мовні шаблони*» [3, с. 25].

Поділля як історико-етнографічний регіон України мав для Михайла Стельмаха велику цінність. Поділля – це мала Батьківщина письменника, край, де він народився і виріс, тому не дивно, що в усіх своїх прозових творах (за винятком повісті «Над Черемошем»), що описує соціалістичну перебудову

радянського Прикарпаття) автор зображає життя, побут, культуру подолян, а дія тією чи тією мірою локалізована географічною територією рідного Поділля.

Цілісна (холістична) номінація концепту «Поділля» представлена в художніх творах письменника такими лексичними одиницями:

Поділля: *«Поділля моє дороге, краса України! Чи живий твій шофер Ганник, чи водить машину десь над Дінцем, щоб довести її до зеленого Бугу, до порога своєї хати, що пахне сухими чорнобривцями, купчаками і паністкою»* [1, с. 276]. *«Поділля моє, смутком прибите! Ще усміхнуться тобі вечори ясним місяцем, світанки – зірницею, а глибокі дні – красним сонцем; і в села твої, і глибокі яри прибудуть вояки-сини з далекого краю, Поділля моє»* [1, с. 277]. *«Поділля моє, добрий зелений світ садків і пшениць, материних рук і дівочих ясних очей! Де б я не був – мій шлях до тебе прийде, хіба що загину»* [1, с. 281]. *«Після розкішної і ласкавої природи Поділля його все дивувало в глибині поліських древлянських нетрів: і гнилий завітрений камінь, на якому виростали соснові бори, і мармурове родовище біля Дякової дубини, і лісові каменярі, де, схиливши спину, довбалися красиві засмагли каменярі нащадки колись вивезених сюди італійців, які давно зріднилися з українцями»* [6, с. 54]. *«...Маєш ти всього дві когорти – «Нахтігаль» і «Ролланд», а говориш, як Наполеон», – він жбурнув газету на задні сидіння, вступив очі в скло, за яким спало в долинки, у виярки й вибігало на пагорби його рідне Поділля»* [5, с. 311]. *«Чого тільки не вчинить війна. Чував, що вона переїхала вчителювати на Поділля, – наче зітхнув усередині і зразу ж махнув лопатою руки, ніби вигрібаючи свої жалі»* [9, с. 155]. *«Сяючи рудим півмісяцем борода, старий Щербина, бувало, обдурював на ярмарках тертих продавців: і степових, наче з бронзи відлитих, згонщиків, і чорних, мов гайвороння, молдавських ліверантів, і неспокійнооких поліських конокрадів, і кучматих румунських циган-переводчиків, які нерідко з краденими кіньми перебиралися з королівства на Поділля»* [8, с. 63]. *«Забравшись у розкішний липовий парк, що розрісся недалеко від дороги, полягали на сонці, поговорили трохи, а потім Дмитро вийняв топографічну карту, розстелив на траві, і обидва з цікавістю почали вивчати «легенду» та розшифровувати місцевість рідного Поділля»* [2, с. 313]. *«В душі він твердо вирішив: доведе свою супутницю до її дому – не кидати ж ворогам на поталу, а потім почне партизанити в лісах Поділля»* [3, с. 150]. *«Коли на Поділлі почала встановлюватися Радянська влада, Шевко, як постражданий, об'явився аж на політичному обрії волості»* [4, с. 523].

Від назви Поділля утворено відтопонімний іменник **подоляни**: *«Коли присяжник султанський – гетьман Петро Дорошенко почав стверджувати своє гетьманування ятаганом Магомета IV, **подоляни**, щоб не потрапити в турецьку кормигу, стали тікати на Слобідську Україну»* [8, с. 154]. *«В прадавні часи **подоляни** торгували пшеницею аж з Грецією або через Аккерман вивозили за Дунай... Іще що ви чували про Ярила?»* [8, с. 356].

Відтопонімні прикметники, що належать до холістичної номінації концепту «Поділля», утворені суфіксальним способом творення слів. У художніх текстах письменника вони виражені за допомогою різних відмінкових форм прикметника подільський: *«Який же це уряд народної республіки, коли в столиці його – в Кам'янці-Подільському – **подільський** староста на нашій-таки землі садовить в тюрму, як злодій, одразу трьох наших міністрів?»* [6, с. 64]. *«А той понуро зупинився біля яток, де ніжно тремтіли дівочі стрічки, квітував у сувоях барвистий крам, поблискували золотом і камінчиками сережки й недостиглою шипшиною червоніли оті коралі, що й спати по ночах не дають **подільським** дівчатам»* [8, с. 480]. *«Листівки, передруковані Туром, як скарб, переходили з рук до рук, вивчалися напам'ять, як вивчаються вірші, і визволені підмосковні міста сузір'ями надій сяяли **подільським** селам»* [3, с. 240]. *«Тут, між високими, як дуби, **подільськими** глеками, примостилися старенька, облуплена дощами і часом столярня»* [6, с. 59]. *«Хіба не краще спом'янути часи, коли в **подільських** лісах менше було всякої погані, а бджоли носили мед прямо на землю, бо не вистачало для них ні бортів, ні дупластих дерев»* [6, с. 137]. *«Хтось, і вмираючи, буде думати про тебе, тиха зоре **подільських** степів»* [5, с. 337]. *«На Великдень саме зацвіли сади, вакханалія вишневого цвіту прямо-таки приголомшила її, а найбільше дякували величезні, мов столітні дуби, **подільські** груші – вони білими горами підіймались над селом і, здавалось, підводили його ближче до сонця чи місяця й обтрушували на нього пташиний спів»* [7, с. 136–138]. *«Переджнивність лягла на засмучені **подільські** ниви, а трохи далі – на захід ішли жнива, невблаганно жорстокі жнива»* [9, с. 304]. *«Вже кілька днів співуча мідь бентежить **подільські** села, вже кілька днів попи у великодніх золотистих ризах правлять молебні над криничкою, і сюди з усіх усюд стікаються прочани, стікаються хворі на невігоїні й погані хвороби, поспішають дрібні торговці і дрібні злодії, строги, в усьому чорному, ченці й черниці, і навіть з'являються в білому облаченні святі»* [2, с. 65]. *«І от сьогодні дивізія після кількох днів оборони сама вдарила на ворога, на світанку вона зім'яла його центр і резерв і покотилася в долину, де раптом запалали **подільські** біленькі хати: втікаючи, фашисти мстилися, випалюючи села і вбиваючи людей»* [3, с. 51]. *«Якого високого чина заколисуси ти на курнім **подільським** пугівці? Чи не того барона, що приїхав міряти тлустих чорнозем для свого маєтку?»* [9, с. 385]. *«Тільки-тільки наважився щось таке оригінальне сказати їй, аж тут вигулькнув редактор, якого я сам нацькував на тебе, схопив мене за руку і мало не відірвав її: так дякував, що наслав його на літературну перлину, яка вилузилася із надр **подільської** тверді і хлябі»* [5, с. 163]. *«Демид*

навіть не зважив на те, що його Софія дуже худа, а це вже була чи не найбільша гандж для *подільської нареченої*» [8, с. 265] та багато інших.

Другою за чисельністю (налічує 2 лексичні одиниці) номінативною назвою холістичної номінації концепту «Поділля» є **Подільська губернія**: «На погибель собі, я мушу навести вам перевірені статистичні дані: ви краса й окраса усіх теперішніх областей, що входили колись до складу *Подільської губернії!*» [5, с. 84], «Це не дівчина, а мрія усіх теперішніх областей, що входили колись до складу *Подільської губернії!*» [5, с. 162].

Третя репрезентативна одиниця – **Подільська земля**: «Війна вже не тривожила ні подільську землю, ні небо, тільки тривожила людську думу, яка більш вразлива, ніж уся природа, навіть разом із своєю найкращою дитиною сонцем...» [7, с. 26], четверта – **Подільський укріпрайон**: «Стаю фахівцем по травах, бо *Подільський укріпрайон теж травами обріс*» [2, с. 450]. Третя та четверта репрезентативні одиниці налічують у текстах Михайла Стельмаха по одній номінації. Це найменші групи за кількістю лексичних одиниць, які зазвичай належать до крайньої периферії концепту «Поділля».

Спостереження над мовним матеріалом засвідчує, що холістична номінація номінативного поля концепту «Поділля» виражена власним ім'ям предмета концептуалізації. Окрему категорію лексем утворюють відтопонімні іменники (лексема подоляни) та відтопонімні прикметники, які характеризують локалізацію особи, речі, абстрактного поняття, предмета і т. д.: подільський староста (чорнозем, губернатор), подільським дівчатам (дідичам, селам), подільськими глеками, подільських лісах (вечорів, хлібах, степів, партій, рябцунів, ланів), подільські груші (ниви, рівнини, села, хати), подільській дорозі, подільської нареченої (тверді), подільського привілля, подільську часничину.

Грунтуючись на зазначеному вище, робимо висновки, що: 1) дослідження номінативного поля концепту має важливе значення для його детального опису та аналізу; 2) холістична номінація концепту «Поділля» у прозових творах М. Стельмаха виражена лексемами Поділля, Подільська губернія, подільська земля, Подільський укріпрайон та похідними від них відтопонімними іменниками та прикметниками; 3) усього в текстах М. Стельмаха зафіксовано 97 фрагментів тексту, що об'єктивують цілісну номінацію номінативного поля концепту «Поділля».

Подальших наукових студій у плані вивчення номінативного поля концепту «Поділля» в текстах М. Стельмаха потребують ознакова та партитивна номінації, що будемо досліджувати в перспективі.

Література:

1. Авдонина Л. М. Лексическая объективация концепта «Петербург» в художественной картине мира А. Блока [Электронный ресурс] / Л. М. Авдонина. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/leksicheskaya-obektivatsiya-kontsept-peterburg-v-hudozhestvennoy-kartine-mira-a-bloka>.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 336 с.
3. Старко В. Ф. Концепт гра : [монографія] / В. Ф. Старко. – Луцьк : РВВ «Вежа», Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 2004 с.
4. Стернин И. А. О лингвокогнитивном подходе к языку / И. А. Стернин // Значение. Смысл. Концептосфера : межвузовский сборник научных трудов / [под. ред. И. А. Стернина, А. С. Кравеца]. – Воронеж : Истоки, 2009. – С. 8–11.
5. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научное издание / [под. ред. И. А. Стернина]. – Воронеж, 2001. – С. 58–65.

Джерела дослідження:

1. Стельмах М. П. Березовий сік : оповідання / М. П. Стельмах // Твори в 6-ти томах. – Т. 6. – К. : Дніпро, 1973. – С. 271–335.
2. Стельмах М. П. Велика рідня : роман-хроніка. Книга перша / М. П. Стельмах. – К. : Веселка, 1981. – 525 с.
3. Стельмах М. П. Велика рідня : роман-хроніка. Книга друга / М. П. Стельмах. – К. : Веселка, 1981. – 413 с.
4. Стельмах М. П. Гуси-лебеді летять / М. П. Стельмах // Вибрані твори. – К. : Сакцент Плюс, 2005. – 736 с.
5. Стельмах М. П. Дума про тебе / М. П. Стельмах // Твори в 7-ми т. – Т. 5. – К. : Дніпро, 1983. – 360 с.
6. Стельмах М. П. Кров людська – не водиця / М. П. Стельмах // Твори в 7-ми т. – Т. 2. – К. : Дніпро, 1982. – 592 с.
7. Стельмах М. П. Правда і кривда (М. Безсмертний) / М. П. Стельмах // Твори в 5-ти т. – Т. 4. – К. : Державне видавництво худ. літ., 1962. – 452 с.
8. Стельмах М. П. Хліб і сіль / М. П. Стельмах. – К. : Дніпро, 1978. – 576 с.
9. Стельмах М. П. Чотири броди / М. П. Стельмах // Твори в 7-ми т. – Т. 6. – К. : Дніпро, 1983. – 606 с.